

Міністерство освіти і науки України
Полтавський національний педагогічний університет
імені В.Г. Короленка

**Населення Гетьманщини XVIII ст.:
соціально-демографічна історія**

СЕРДЮК Ігор Олександрович – кандидат історичних наук, доцент, докторант
Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка.

реферат

Полтава – 2017

РЕФЕРАТ
циклу наукових праць
«Населення Гетьманщини XVIII ст.:
соціально-демографічна історія»

к.і.н. Сердюк Ігор Олександрович

Актуальність. Свого часу розмірковуючи про так звану «нову історію», відомий теоретик історіописання Пітер Берк визначив ряд притаманних їй ознак, зокрема, тотальний характер та увагу до структур. Гасло «тотальності» закликає вивчати усе, що пов'язане з минулим людини. Цей заклик визнав центральними такі, раніше периферійні, теми, як-то божевілля, клімат, жести, тіло, жіночість, коло читання. Подібні дослідження неможливо реалізувати у формі традиційного опису (часто переказування) подій, а тому «нові» історики зосереджуються на аналізі структур.

У публікаціях, котрі складають цикл праць, з точки зору соціальної історії та історичної демографії як структура розглядається населення Гетьманщини. Використовуючи міждисциплінарний підхід, здобутки історичної антропології та демографії, а також інші сучасні дослідницькі методики, досліджено різні аспекти життя тогочасного українського суспільства. Розглянуто особливості функціонування окремих груп населення, сімейну організацію, життя людей різного віку. Оперуючи такими поняттями як «вік», «стать», «дитинство», «старість», «вдівство», вивчаються найважливіші події в житті людини ранньомодерної доби: народження (хрещення), шлюб і смерть.

Подібні дослідження є традиційними в європейській історичній науці і вже стали невід'ємною складовою великих соціальних історій, або ж масштабних проектів вивчення населення окремих країн. Натомість в український простір вони тільки починають проникати. Оперування усталеними дефініціями та методиками створює ряд переваг, зокрема, змогу зосередитися на аналізі повторюваних подій та «стійких соціальних структур», а також дає гарні можливості для порівнянь.

Цикл праць висвітлює період козачини, котрий є основною складовою національного архетипу з його історичними та уявними ідеалами. Важливо, що вивчається тема, котра є ідеологічно нейтральною, а отже не стане черговою точкою протистояння різних суспільних груп. При цьому увага звертається на повсякденне життя простої «маленької» людини, а не «Наполеонів» та «Януковичів» свого часу. Акцентуація саме на соціальній історії та історії повсякдення показує сімейні цінності та різні аспекти життя людини козацької України, котре істотно вирізняється від життя сьогоднішнього суспільства. Також, як показують праці даного циклу, населення Гетьманщини істотно відрізнялося від тогочасного російського соціуму в сенсі соціально-демографічної поведінки. Дослідження цих відмінностей на сьогодні є надзвичайно актуальним для боротьби з міфом про «спільне коріння» з «братнім» російським народом, котрим до сьогодні маніпулюють симпатички російського сепаратизму.

Ключова ідея дослідження представленого циклу праць. У представленому циклі наукових праць вперше у вітчизняній історичній науці на

основі міждисциплінарного, мікроісторичного та історико-антропологічного підходів та застосування демографічних методик подається комплексна соціальна характеристика населення Гетьманщини та його демографічної поведінки. Населення розглядається з точки зору теорії традиційного аграрного домодерного регульованого механізми смертності суспільства. Запропоновано нове бачення демографічних характеристик такого суспільства, як індикаторів перебігу модернізаційних процесів, його відкритості до переміщення, ступеню урбанізації, тощо.

Метою циклу праць є з'ясування історико-демографічних характеристик та соціально-демографічної поведінки населення Гетьманщини.

Об'єктом дослідження є соціум Гетьманщини XVIII ст. **Предмет дослідження** – історико-демографічні характеристики й соціально-демографічна поведінка населення Гетьманщини XVIII ст.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що вперше у вітчизняній історичній науці населення Гетьманщини стало об'єктом комплексного соціально-демографічного дослідження. Зокрема:

- вивчено основні архівні фонди та з'ясовано інформативні можливості матеріалів судочинства, фіскального і церковного обліку населення, як основних джерел для дослідження соціально-демографічних процесів та поведінки в суспільстві Гетьманщини;

- досліджено характеристики різних соціальних груп соціуму Гетьманщини, виділених за становою приналежністю, способом життя (військові, жебраки, школярі, злочинці), етнічною самоідентифікацією та релігійними ознаками;

- реконструйовано стратегію шлюбних практик представників різноманітних соціальних груп, вивчено різноманітні аспекти шлюбності, середній шлюбний вік. Це дозволило істотно уточнити теорію відомого англійського історика Джона Хайнала, котрий відносив терени України (у т.д. і Гетьманщини) до територій неєвропейського типу шлюбності. Натомість цикл праць доводить, що її населенню був притаманний європейський тип шлюбності з показниками істотно відмінними від обчислених для населення Європейської Росії;

- на українському матеріалі вперше підтверджено концепцію демографічно детермінованого і саморегульованого механізми смертності традиційного доіндустріального суспільства, котра тривалий час успішно застосовувалась до вивчення соціальної історії Західної Європи;

- визначено особливості демографічної поведінки міських та сільських мешканців Лівобережної Гетьманщини. Встановлено особливості функціонування полкових міст як адміністративних та економічних осередків та їхній вплив на демографічні характеристики міського населення;

- досліджено соціальну історію дитинства, активного віку і старості, а також сприйняття їх тогочасним соціумом Гетьманщини;

- з'ясовано особливостей соціальної та демографічної поведінки окремих осіб в умовах модернізаційних перетворень й визначення особливостей індивідуальних життєвих стратегій представників різних груп тогочасного соціуму; визначено ті складові соціального життя та демографічної поведінки населення Гетьманщини котрі зазнали найбільших змін унаслідок

трансформаційних процесів другої половини XVII–XVIII ст., і тих, котрі залишалися під впливом «давніх» річпосполитських традицій.

Робота на Премію Президента України для молодих вчених подається вдруге. Впродовж 2016 р. було розширено та доопрацьовано такі пункти наукової новизни:

удосконалено модель соціальної структури населення та виявлено додаткові сутнісні маркери окремих соціальних груп, розширено знання про функціонування дитячої вікової групи, досліджені уявлення про дитинство у ранньомодерній українській філософії та релігійних практиках;

досліджено вплив ініціатив Просвітництва на населення, зокрема поширення медичних знань, надбань природничих наук, модернізаційних ініціатив Російської імперії та місцевої адміністрації;

дістали подальшого розвитку теоретичні засади розуміння функціонування українського традиційного аграрного домодерного суспільства.

Практична значимість одержаних результатів циклу наукових праць полягає у тому, що її результати можуть бути використані при написанні праць з історії України XVIII ст. й історичної демографії та урбаністики. Результати дослідження можна рекомендувати при розробці підручників та навчальних курсів для гуманітарних факультетів, де вивчається історія України, історична демографія, історична урбаністика, соціальна історія, історія шлюбу та родини. Окремі факти, судження й гіпотези можуть бути використані при дослідженні історії повсякдення, сім'ї, гендерної проблематики, мікроісторичних питань.

Цикл наукових праць виконаний відповідно плану наукових досліджень кафедри історії України Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка: «Трансформаційні процеси в Лівобережній Україні (XVIII–XX ст.): політика, суспільство, релігія» (номер державної реєстрації 0109U001577), де автором вивчалася соціальна історія міст Гетьманщини; «Соціально-демографічна історія України доби Гетьманщини» (номер державної реєстрації 0115U002237), де автором вивчається населення Гетьманщини.

Про міжнародне визнання наукових досліджень Сердюка І.О., що знайшли вагоме відображення у циклі наукових праць, свідчить отримання грантів Міжнародної асоціації гуманітаріїв (2011 р.) та Наукового товариства імені Шевченка в Америці (2014, 2016 р.). Зацікавленість до проведених досліджень виявили науковці Варшавського університету (Республіка Польща), котрі обговорювали з І.О. Сердюком результати його наукових досліджень у ході його стажувань у Варшавському університеті (2014, 2016 р.).

Обґрунтування об'єднання наукових праць в єдиний цикл. Представлені наукові праці об'єднані в єдиний цикл спільним методологічним спрямуванням, завданнями, предметом та об'єктом дослідження, єдністю одержаних наукових результатів. Монографії підсумовують найважливіші вузлові питання досліджень, а статті конкретизують та поглиблюють вивчення окремих його аспектів.

У проведенні циклу досліджень можемо виділити такі основні його етапи:

1. Вивчення європейського досвіду соціальних студій та історико-демографічних досліджень ранньомодерних суспільств.
2. Добір, аналіз та опрацювання джерельної бази.

3. З'ясування специфіки міських і сільських населених пунктів в Гетьманщині, як «території дослідження».

4. Аналіз основних історико-демографічних характеристик населення.

5. Усебічне дослідження дитинства, дорослості та старості як демографічного явища та соціокультурного феномену.

6. Вивчення функціонування соціальних груп населення Гетьманщини (вікових, станових, етнічних, маргіналізованих).

Всі ці блоки органічно поєднуються в цілісне дослідження, у результаті якого одержано такі **основні наукові результати**.

На першому етапі були вивчені досягнення європейських істориків, це дало можливість з'ясувати **стан дослідження задачі у світовій і вітчизняній науці**. Загалом, соціальна історія та історико-демографічні дослідження стають помітним явищем світової історіографії починаючи із середини ХХ ст. Вони швидко набули характеру великих національних проектів. У Франції в ході реалізації такого проекту (з 1950-х рр. до 1987 р.) було опрацьовано понад 66 тис. записів про смерті та шлюби у французьких містах, починаючи від епохи Людовіка XIV. Англійський проект був ще масштабнішим. Усю роботу координувало об'єднання з вивчення історії народонаселення при Кембріджському університеті під керівництвом Едварда Ріглі (Edward Wrigley) та Роджера Скофілда (Roger Scofield). Їхнім досягненням є узагальнення результатів даного проекту (окремі праці щодо населення Англії та англійської сім'ї), а також заснування спеціального журналу «Локальних демографічних студій». Починаючи з 1968 р. й до сьогодні у світ вийшли понад 80 номерів цього журналу, на сторінках котрого можна знайти практичні дослідження, присвячені більшості історико-демографічних проблем. Подібний до Кембріджського осередок діє і в Данії, це Датський центр демографічних студій при університеті Оденсе (Syddansk Universitet Odense). Авторству його керівника Ханса Йохансена (Hans Johansen) належить узагальнююче дослідження історії народонаселення цієї країни (Johansen H. Danish Population History. 1600–1939. – Odense, 2002.).

Радянська історіографія майже зовсім не торкалася цієї проблеми. З одного боку це відбувалося в силу відсутності необхідної методологічної бази для проведення таких досліджень. З іншого – існували серйозні побоювання, що дослідники, відпрацювавши демографічні методики на ранньомодерній добі, перенесуть їх на ХХ ст. й зможуть дізнатися, наприклад, справжні втрати населення від Голодомору. Сучасна українська історична наука вже має певні напрацювання у вивченні соціально-демографічної історії Гетьманщини. Вони пов'язані переважно з діяльністю професора Ю.В.Волошина та якого учнів, до числа яких відноситься й автор даного циклу праць.

Другий блок дослідження має джерелознавчий характер. Виходячи з його історико-демографічного спрямування автор у першу чергу здійснив пошук та опрацював облікові джерела. Найбільш інформативним з них є Генеральний опис Лівобережної України 1765-1769 рр., 969 книг якого містять дані перепису населення близько 3,5 тис. населених пунктів. Документи опису локалізуються у фонді №57 ЦДІАК України, вони містять інформацію, необхідну для вивчення основних демографічних характеристик тогочасного соціуму, зокрема: статеві-вікової структури, народжуваності, міграції, шлюби й сім'ї, стану здоров'я тощо.

З цього джерела автором здійснено аналіз записів про 13 тис. мешканців сіл і 11 мешканців міст. Також залучені матеріали церковного обліку – метричні книги та сповідні розписи, вони компактно локалізуються у фонді №127 ЦДІАК України. Ці джерела можуть багато розповісти як про індивідуальні життєві історії окремої людини, так і дати великий матеріал для узагальнень, оскільки містять зведені дані на рівні єпархії, з них отримано інформацію про вікову структуру та природній рух населення на прикладі більше ніж 200 тисяч мешканців. Названі джерела не є «дисциплінованими» в сенсі правильності вказання віку, імен, тощо. Тому у циклі праць апробуються методики їх верифікації, зокрема індекс Уіпла (Whipple index) та ін.

Окремою групою досліджених джерел є законодавчі акти і пам'ятки права діючі в Гетьманщині. Ці документи розповідають нам про ідеальні моделі поведінки людини (як мало бути), натомість як «могло бути» можуть сказати матеріали судових справ. Вони розповідають про випадки порушення цивільного права, також ми маємо величезний великий пласт справ про порушення суспільної та церковної моралі, акумульованих у фонді Київської єпархії (фонд №127 ЦДІАК України). Усі ці справи містять приклади девіантної поведінки, що мала місце у тогочасному соціумі: перелюби, двоєженства, убивства (в тому числі й дітовбивства). Важливо, що вони дають нам можливість доторкнутися до таких важливих матерій, як емоції, почуття, родинні практики, лексика. Констатуємо, що для вивчення соціальної історії Гетьманщини важливими є й пам'ятки літератури тогочасної доби, наративні джерела, фольклорно-етнографічні. Вони допомагають зрозуміти світогляд тогочасних людей, їх страхи і забобони, ставлення до дитинства і старості, життя та смерті, а, отже, й уможлиблюють версії щодо ймовірних мотивів поведінки.

На третьому етапі застосовано знайдені джерела до вивчення «поля» дослідження, при цьому більший акцент зроблено саме на містах. Причиною цього є характер наукових дискусій що до міст Гетьманщини, котрі почасти переконують, що цьому регіоні міст у їх класичному розумінні зовсім не було, так само, як і істотної різниці між сільським та міським життям. Тому тут подаємо передусім наукові результати, котрі стосуються міста.

З'ясовано, що полкове (сотенне) місто, як осередок локальної адміністрації мало ряд переваг перед іншими міськими поселеннями. Виконання адміністративної функції потребувало значного числа урядників і службовців, котрі були доволі забезпеченими людьми. Адміністративному центру потрібні були писарі, цилюрники, малярі, охоронці, слідчі, судді, кур'ери, поштарі. Полковому місту треба було збудувати та утримувати приміщення канцелярій, остроги, суди, «магазини», поштові станції, артилерійські двори, кузні, аптеки. Такі міста притягували з підлеглої території гроші, матеріальні і людські ресурси. У 1782 р. вони втратили полковий статус і перетворилися на повітові, це означало кардинальне скорочення меж адміністрованої території і обсягу адміністративних повноважень. Названі особливості відповідно відображалися на статевій та віковій структурі міського люду. Зокрема, до виконання обов'язків по адмініструванню могли рекрутуватися особи, що мігрували з сіл, це були виключно чоловіки.

Визначено, що міські поселення Лівобережжя мали різний юридичний статус. Вони були магістратськими, ратушними, коронними, архієрейськими, власницькими. Магдебурзьке право у кожного з «привілейованих» міст визначалося конкретним набором привілеїв наданих польськими королями, російськими монархами та гетьманами. Джерела XVIII ст. показують місто ареною протистояння між козацьким і міщанським станами, причому останній поступався своїми економічними і політичними позиціями. Міста були у першу чергу осередками торгівлі, аніж виробництва. Основними формами періодичної торгівлі були ярмарки та торги, періодична торгівля орієнтувалася на зв'язки з зовнішнім ринком, постійна – залучала жителів довколишніх сіл. Міське виробництво існувало у формі ремесла, нечисленні мануфактури більше розміщувалися в селах. Економіка полкових міст мала аграрний характер, що, було притаманно містам ранньомодерної Європи. При цьому економічний потенціал міст притягував населення з довколишніх сіл, більшість трудових мігрантів виконували ролі найманих робітників. У цій категорії населення переважали неодружені особи з порівняно низькою мотивацією до народження дітей. Тому містам був притаманний нижчий рівень народжуваності, ніж в довколишніх селах.

На четвертому етапі досліджено основні соціально-демографічні характеристики населення Гетьманщини; проаналізовано специфіку його статево-вікової структури, механізми і детермінанти її формування; розглянуто дитинство, старість, шлюбність, вдівство, переміщення населення.

Встановлено, що джерела XVIII ст. відображають «усне» сприйняття віку, притаманне ранньомодерному суспільству, для якого характерні округлення і неточність даних, документи подають нам не біологічний, а психологічний вік частини мешканців. Це з одного боку є недоліком, а з іншого – уможливорює вивчення особливостей відчуття власного віку людьми тієї епохи. Розподіл на великі вікові групи (діти, особи активного віку, літні особи) засвідчив, що за своєю віковою структурою міське населення Лівобережної Гетьманщини істотно відрізнялося від сільського. У містах було менше дітей й більше людей активного віку (15-59 років), що зумовлювалось більшим рівнем міграції. Містам був притаманний стаціонарний тип відтворення населення, чисельність якого зростала більше за рахунок притоку мігрантів, а не різниці між народжуваністю й смертністю. Простежено особливості структури населення окремих поселень, які були зумовлені їхнім розташуванням, економічними чинниками, наявністю чисельного іноетнічного елемента.

П'ятий етап розпочався із дослідження окремих великих вікових груп населення, зокрема у широкому соціальному контексті розглядаються такі явища, як дитинство, дорослість та старість.

Встановлено, що у складі міської людності частка дітей була меншою ніж в селах, при значно більшій чисельності жінок дітородного віку. Обчислені коефіцієнти засвідчили надвисокий рівень народжуваності, який втім був помітно нижчим ніж у селах, чи в Європейській частині Російської імперії. У цьому населення досліджуваних нами міст було наближене до європейських. Вивчення народжуваності дає підстави говорити про появу контролю над нею (у формі контрацепції і переривання вагітності), а також про залежність її рівня від числа

людності у поселенні. Коливання народжуваності співпадало з роками врожаю, голоду, засухи, недороду і засвідчило вплив об'єктивних біологічних чинників.

Дослідження смертності показало її велетенські розміри. Діти помирали під час пологів або у перші дні після них, часто внаслідок дій матері чи бабиповитухи. На смертність впливали й суб'єктивні фактори, зокрема вплив рівня достатку. Надвисока дитяча смертність, „незрозумілість” немовляти створили фаталістичне ставлення до життя і смерті малолітньої дитини, яке було притаманне не лише бідним, а й заможним та освіченим людям. Такий фаталізм міг спричиняти недогляд, уможлиблював переривання вагітності та дітовбивство.

Досліджено окремі сторони життя дітей старшого віку, вже у 10–14 років вони активно працювали, фігурували як робітники у офіційній документації й могли отримувати досить пристойну на той час платню. Кожна четверта дитина цього віку жила в чужій сім'ї, а у віці майже 13–14 років – вже кожна друга. Вони були учнями, сиротами, підкидьками, дітьми незаможних батьків і наймалися на роботу для того, щоб прохарчуватися, мати одяг, утримання. Господарі родин, які приймали таких дітей, могли керуватися меркантильними міркуваннями, виробничими потребами, почуттям родинного обов'язку, необхідністю виконання патріархальних ролей. У такому ракурсі тогочасне дитинство здається коротким й доволі суворим і потребує більш докладного вивчення.

Встановлено, що найбільш чисельною віковою групою були дорослі люди (15-59 років). Їхня частка у населенні визначалася у першу чергу міграційними процесами. Порівняно із селами містам був притаманний низький рівень шлюбності й відповідно більша кількість безшлюбного населення активного віку.

Середній шлюбний вік міського населення був вищий, ніж у сільського. За цими показниками шлюбність у досліджуваних нами містах була наближена до європейського типу. Багато жінок були вдовами, їхня частка у містах була удвічі більшою ніж у селах, натомість частка вдівців було меншою. Поява досить молодих вдівців пов'язана з першим піком жіночої смертності при пологах, молодих вдів – істотною різницею у віці. Після 50 років кожна друга міська жінка була вдовою. Вдівці й вдови були суттєвими учасниками шлюбного ринку. Вони ж укладали пізні, а також треті, а інколи й четверті шлюби. Спроби реконструювати індивідуальну шлюбну поведінку засвідчують ймовірність різноманітної мотивації, в тому числі й меркантильної. Розгляд девіацій (справ про розлучення, сварки, втечі, одностатеві шлюби, перелюби) ілюструє неоднозначне ставлення громади й індивіда до шлюбу, сім'ї і відносин між статями.

Вивчені характеристики найстаршої вікової групи, а також досліджена старість як біопсихологічне й соціально-історичне явище. З'ясовано, що чисельність (відносно незначна) і структура населення літнього віку визначалася природними (біологічними) процесами, у першу чергу смертністю. У цій категорії населення переважали жінки, що було зумовлено вищою тривалістю їхнього життя. Дослідження стану здоров'я літніх осіб підтвердило доцільність вибору 60-річного віку, як фізіологічної і психологічної межі між активним віком і старістю у ранньомодерному міському соціумі. Більше половини людей віком 60 років і старших визнали себе хворими, слабкими від старості чи дряхлими. Люди старші

за 89 років, які вважалися довгожителами („столітніми”), зустрічаються у джерелах рідко.

Шостий етап був присвячений дослідженню соціально-демографічних характеристик окремих соціальних груп населення, які виділені за різними критеріями: правовим статусом, етнічною приналежністю, способом життя: міщани, козаки, церковнослужителі, купці, ніжинські греки, маргіналізоване населення.

З'ясовано, що найбільш стабільною мікрогрупою міського населення були міщани внаслідок незначного притоку мігрантів. Але станова приналежність не була основною детермінантою демографічної поведінки, її скоріше визначали матеріальні, етнічні, релігійні, світоглядні чинники. Тому соціально-демографічні характеристики міських міщан і козаків практично ідентичні. Вплив матеріального стану відображений у поведінці купців, яким був притаманний істотно вищий рівень шлюбності і народжуваності. Стабільні прибутки забезпечували нормальне харчування, більші можливості у догляді за дітьми й старими, надавали перевагу на шлюбному ринку.

Визначено, що грецька спільнота була унікальною складовою соціальної структури окремих міст, передусім Ніжина та відзначалася чисельністю й організованістю. Осіб, що її складали, об'єднувала у першу чергу етнічна приналежність. Більшість чоловіків-греків прийшли з підвладних Османській імперії земель, причому основна маса з міст. Міграції були постійними й продовжувалися до моменту опису, а тому статевий баланс етнічної групи порушився на користь чоловіків, а віковий – на користь населення активного віку. Будучи іноетнічним, прийшлим, чужим елементом, греки намагалися укласти шлюби всередині громади. При значній перевазі чоловіків, жінки були цінністю на шлюбному ринку, а тому починаючи з 25 років усі гречанки були одружені. Натомість шлюбність греків-чоловіків була низькою, їхню перевагу на шлюбному ринку не могли компенсувати навіть міжетнічні шлюби, багато чоловіків одружувалися у пізньому віці чи залишилися холостими взагалі. За окремими характеристиками (наприклад народжуваністю) греки були схожі на купців, оскільки теж в основній масі теж були купцями.

Встановлено, що життя, соціальний статус і релігійна свідомість визначили специфіку соціально-демографічних характеристик церковнослужителів. Останні мали особливу статево-вікову структуру, зокрема серед них було дві третини чоловіків, основну їхню масу складали особи віком 10–29 років. Частина з них – причетники, псаломщики, дячки походили з різних міських станів або були дітьми сільських церковнослужителів. Ця мікрогрупа активно поповнювалася представниками інших груп, а тому мала у своєму складі порівняно високу частку людей активного віку. Порівняно з іншими мікрогрупами, церковнослужителям були притаманні менший рівень шлюбності й нижчий рівень народжуваності.

Показано, що особливою складовою населення були злидарі й жебраки. Їхня демографічна поведінка визначалася бідністю, способом життя і заробітку. Джерела зафіксували не всіх жебраків, а лише тих, хто постійно проживав у населених пунктах. Маргіналізоване населення не було однорідною групою, серед відображених у масових джерелах виокремлюються старці, школярі, жебраки. Класичними маргіналами можна вважати лише останніх, вони були представлені

мешканцями шпиталів. Структура шпитального мікросоціуму визначалася у першу чергу поповненням її ззовні чи виходом людей зі шпиталів. Практично всі жебраки активного і літнього віку були хворими, однак у них народжувалися здорові діти. Основними хворобами були захворювання очей, які могли бути причиною жебракування, або наслідком таких хвороб, як кір, віспа, сифіліс. На другому місці йшли вікові хвороби.

Всі названі вище мікрогрупи були складовими населення, взаємодіяли між собою, і, маючи відмінні характеристики, складали доволі збалансований у статевому і віковому відношенні соціум, а також визначали його специфіку в кожному окремому населеному пункті.

Висновки. З точки зору історичної демографії та соціальної поведінки міське і сільське населення Гетьманщини мало істотні відмінності. Вони формувалися під впливом міграцій і залежали від її інтенсивності, статевої і вікової мобільності. У свою чергу особливості міграційних процесів значною мірою залежали від розташування населеного пункту, зокрема його приналежності до землеробського чи неземлеробського регіонів. Міське середовище допускало більшу свободу поведінки індивіда, на фоні численних девіацій, злочинів, відхід від ustalених норм не був чимось надзвичайним.

Вивчення народжуваності (й контролю за нею), дитячої смертності, поширення дітовбивств підтверджують концепцію відсутності любові до малої дитини у ранньомодерному суспільстві. Демографічно детермінованим було фаталістичне ставлення батьків до немовлят, життя і смерть яких віддавалися потужному впливу природних чинників. Тодішнє життя сприяло ранній соціалізації, вже з десяти років половина дітей міських перебувала поза власною родиною. Вони були сиротами, виконували ролі наймитів, учнів, вихованців, утриманців.

Особи активного віку складали найчисельнішу частку населення, основною подією в їхньому житті був шлюб. Середня різниця у віці між подружжям становила близько 3-х років, однак значне число шлюбів укладалися з більшим розривом. У зв'язку з цим і вищою смертністю чоловіків в Гетманщині було поширене вдівство, а вдівці й вдови були суттєвою частиною шлюбного ринку. Порівняно з селами, у містах була більша кількість активного холостого населення, поведінка якого могла регулюватися парубкуванням чи молодіжними громадами. Відповідно демографічно детермінованою була проституція.

Характеристики населення літнього віку визначалася природними процесами, у першу чергу смертністю. Внаслідок вищої тривалості життя у цій категорії зазвичай переважали жінки. Абсолютна більшість осіб старших за 60 років відчували себе хворими, слабкими, дряхлими, тому люди старші за 89 років, які вважалися довгожителами, зустрічаються у джерелах рідко.

Окремі спільноти міського і сільського населення характеризувалися специфікою демографічної поведінки, остання визначалася не юридичним статусом, а способом життя, достатком, етнічною приналежністю, світоглядом. Ці чинники визначали стратегію шлюбних практик, можливості у догляді за дитиною, впливали на здоров'я і тривалість життя. Однак, демонструючи різні характеристики, мікрогрупи складали збалансований за віком і статтю соціум Гетьманщини XVIII ст.

Результати циклу праць дозволили заперечити висновки російських вчених про тотальну схожість демографічної поведінки українського та російського населення Російської імперії. Наші дані доводять, що за рядом важливих параметрів (статеві-вікова структура, шлюбний вік, коефіцієнти безшлюбності, народжуваність) населення Гетьманщини, особливо міське, було значно ближчим до населення Речі Посполитої чи Франції, аніж до російського соціуму. Цей висновок є дуже важливим, адже на цифровому матеріалі аргументує маніпулятивність та заперечує тезу про спільне історичне коріння та історичну спільність українського та російського народів, котрі до сьогодні широко використовують симпатки «Руського міру».

Практична значимість дослідження полягає в істотному корегуванні сучасних уявлень про родинне життя і шлюб в українському традиційному суспільстві. Ідеалізовані уявлення про ці явища покладені в основу багатьох державних документів, як то «Стратегія демографічного розвитку 2015», «Стратегія сталого розвитку 2020», котрі не повністю реалізовані у тому числі й через невірне історичне підґрунтя. Натомість, врахування напрацювань нашого циклу праць у подібних програмових стратегіях дозволить ставити реалістичні завдання, спрямовані на розвиток і рух у майбутнє, а не до повернення у вигадане минуле. Ідеалізовані уявлення про українську родину в минулому (наприклад, наголос на її багатодітності при замовчуванні величезної дитячої смертності) сьогодні також породжують психологічні комплекси, відчуття регресу і власної неспроможності. Результати циклу праць свідчать, що такий негатив є безпідставним, адже ідеал родини не є чимось стабільним, він змінюється разом із змінами в економіці, ставленні до релігії, культурній ситуації, суспільній свідомості.

До циклу наукових праць входять 53 публікації, з них 1 одноосібна монографія і 2 монографії у співавторстві; 50 статей (з них 24 статті – у центральних та фахових наукових виданнях України, 7 – у закордонних фахових виданнях, 6 – у матеріалах закордонних наукових конференцій, 13 – у матеріалах наукових конференцій, опублікованих в Україні). З них 4 статті опубліковано у виданнях, що індексуються у міжнародних наукометричних базах даних рекомендованих МОН України: 1 стаття у виданні індексованому в Scopus, 1 – Web of Science, 2 – Index Copernicus. Сердюк І.О. має свідоцтво про реєстрацію авторського права на твір (одноосібну монографію).

Загальний індекс цитування публікацій складає 50 (за даними міжнародної наукометричної бази Google-академія), h-індекс = 4.

Претендент на здобуття щорічної премії Президента України для молодих вчених у 2017 р.:

Кандидат історичних наук, доцент,
докторант кафедри історії України
Полтавського національного
Педагогічного університету
імені В.Г. Короленка

І.О. Сердюк